

OMMAVIY TARTIBSIZLIKLARNI BARTARAF ETISHDA (ROSSIYA, TURKIYA VA QOZOG'ISTON) TAKTIK USULLAR: HUQUQIY ASOS VA AMALIY YONDASHUVLAR

Esanov Davronbek G'ayrat o'g'li
Jamoat xavfsizligi universiteti 4-kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ommaviy tartibsizliklarni bartaraf etish jarayonida qo'llaniladigan taktik usullar Rossiya, Turkiya va Qozog'iston tajribasi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida jamoat tartibini saqlash bo'yicha huquqni muhofaza qiluvchi organlarning faoliyati, ommaviy tartibsizliklarni oldini olish hamda ularni bartaraf etishda qo'llaniladigan operativ-taktik yondashuvlar o'rganildi. Shuningdek, mazkur davlatlarda amal qilayotgan normativ-huquqiy hujjatlar asosida huquq-tartibot organlarining vakolatlari, maxsus vositalardan foydalanish tartibi hamda olomonni boshqarishning zamonaviy usullari tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: ommaviy tartibsizliklar, jamoat xavfsizligi, taktika, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, olomonni boshqarish, maxsus vositalar, jamoat tartibi.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются тактические методы ликвидации массовых беспорядков на основе опыта России, Турции и Казахстана. В ходе исследования анализируется деятельность правоохранительных органов по обеспечению общественного порядка, а также оперативно-тактические меры, применяемые для предупреждения и пресечения массовых беспорядков. Особое внимание уделяется нормативно-правовой базе, регулирующей деятельность правоохранительных органов, применению специальных средств и современным методам управления толпой.

Ключевые слова: массовые беспорядки, общественная безопасность, тактика, правоохранительные органы, управление толпой, специальные средства, общественный порядок.

ABSTRACT

This article analyzes tactical methods for suppressing mass riots based on the experience of Russia, Turkey, and Kazakhstan. The study examines the activities of law enforcement agencies in maintaining public order and the operational and tactical measures used to prevent and eliminate mass disturbances. Particular attention is paid to the legal framework regulating the actions of law enforcement bodies, the use of special equipment, and modern crowd management techniques.

Keywords: mass riots, public security, tactics, law enforcement agencies, crowd management, special equipment, public order.

Kirish

Ommaviy tartibsizliklar (yirik to'planishlar, zo'ravonlikka moyil olomon, transport va kommunikatsiya yo'llarini to'sish, davlat va xususiy mulkka tajovuz, huquq-tartibot organlariga faol qarshilik) jamoat xavfsizligi tizimi uchun murakkab sinov hisoblanadi. Bunday vaziyatlarda maqsad faqat "tarqatish" emas, balki fuqarolar xavfsizligini ta'minlash, eskalatsiyani kamaytirish, qonuniy talablarni ijro ettirish, yetkazilgan zarar va qurbonlar ehtimolini minimallashtirishdan iborat bo'ladi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ommaviy tartibsizliklarni boshqarish muvaffaqiyati uchta omil uyg'unligiga tayanadi: huquqiy legitimlik, boshqaruvning yagona vertikali (komanda-boshqaruv), hamda bosqichma-bosqich kuch ishlatish prinsipi.

Rossiya, Turkiya va Qozog'iston tajribasida ommaviy tartibsizliklarga munosabat shakllanishi turlicha bo'lsa-da, umumiy tendensiya bir xil: jamoat tartibini saqlash bo'yicha vakolatlar politsiya va maxsus bo'linmalarda jamlanadi, to'planishlar rejimi esa ruxsat/ogohlantirish (bildirish) tartibi orqali tartibga solinadi. Qozog'istonda 2020-yil 25-may kuni davlat rahbari "tinch yig'ilishlarni tashkil etish va o'tkazish tartibi" bo'yicha yangi huquqiy mexanizmni imzolagani qayd etiladi. Turkiyada esa yig'ilish va namoyishlarga oid asosiy maxsus qonun sifatida 1983-yildagi 2911-sonli "Yig'ilishlar va namoyishlar to'g'risida"gi qonun tilga olinadi. Rossiyada politsiya faoliyati va jamoat tartibini ta'minlashning bazaviy huquqiy asosi sifatida 2011-yil 7-fevraldagi 3-FZ-son "Politsiya to'g'risida"gi federal qonun muhim o'rin tutadi.

1. Huquqiy asos va legitimlik tamoyili

Rossiyada jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va to'xtatish, fuqarolarni himoya qilish politsiyaning asosiy vazifalari qatoriga kiritiladi. Bu vazifalar 2011-yil 7-fevraldagi 3-FZ-son "Politsiya to'g'risida"gi federal qonunda umumiy tarzda belgilangan. Mazkur huquqiy poydevor amaliyotda ommaviy tadbirlar vaqtida tartibni saqlash, xavf tug'diruvchi harakatlarni cheklash, jamoat joylarida xavfsizlikni ta'minlash kabi yo'nalishlarda "qonuniy harakatlar doirasi"ni beradi. Rossiya tajribasida yondashuv odatda markazlashgan boshqaruv va maxsus bo'linmalar (ommaviy tadbirlarni qo'riqlashga ixtisoslashgan kuchlar)ning tezkor jalb etilishiga tayanadi.

Turkiyada tinch yig'ilishlar konstitutsiyaviy huquq sifatida tan olinishi bilan birga, amaliy tartib-taomillar maxsus qonunlar orqali tartibga solinadi. Xususan, 2911-son "Yig'ilishlar va namoyishlar to'g'risida"gi qonun (1983) ushbu sohaning markaziy normativ hujjatlaridan biri sifatida ko'rsatiladi. Shuningdek, politsiyaning vakolatlari va kuch ishlatish masalalariga doir muhokamalarda 2559-son "Politsiyaning vazifalari va vakolatlari to'g'risida"gi qonun (Law on Duties and Powers of the Police) ham tez-tez tilga olinadi.

Turkiya amaliyotida huquqiy legitimlik masalasi odatda ikki yo'nalishda ko'rinadi: birinchisi, to'planishlar bo'yicha bildirish/cheklov rejimi; ikkinchisi, kuch

ishlatishda mutanosiblik va zarurat (proportsionallik) tamoyillariga rioya etish. Ayrim xalqaro kuzatuvlarda, jumladan ECHR (Yevropa inson huquqlari sudi) amaliyotiga oid hujjatlarda ko'zdan yoshartiruvchi gaz, suv purkagich (water cannon) va boshqa vositalardan foydalanishda aniq yo'riqnomalar hamda mutanosiblik masalalari alohida ta'kidlanadi.

Qozog'istonda tinch yig'ilishlar masalasida 2020-yilda yangi qonunchilik qabul qilingani, 25-may kuni davlat rahbari "Tinch yig'ilishlarni tashkil etish va o'tkazish tartibi to'g'risida"gi konseptual yangi hujjatni imzolagani qayd etiladi. Shu bilan birga, xalqaro institutlar Qozog'istonda tinch yig'ilishlar bo'yicha normativ baza va kuch ishlatishni aniq tartibga solish masalasida standartlarga moslashtirish zarurligi haqida ham fikr bildirgan (masalan, BMT Inson huquqlari qo'mitasi xulosalarida).

Qozog'iston tajribasida e'tibor asosan "bildirish tartibi", belgilangan joylar (ruxsat etilgan joylar konsepsiyasi) va yig'ilishni tugatish/cheklash asoslarini protsessual jihatdan rasmiylashtirishga qaratiladi. Bu esa ommaviy tartibsizliklarning oldini olishda profilaktika rolini kuchaytiradi.

2. Ommaviy tartibsizliklarni bartaraf etishning umumiy taktik modeli

Uch davlat amaliyotini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, samarali model odatda bir xil bosqichlarga ega bo'ladi: oldindan razvedka-axborot tayyorgarligi; joyda boshqaruv va kommunikatsiya; kuchlarni joylashtirish va olomon dinamikasini nazorat qilish; selektiv ta'sir (tajovuzkor yadroni ajratish); eskalatsiyani pasaytirish va tiklanish (stabilizatsiya); yakuniy protsessual rasmiylashtirish.

Ommaviy tartibsizliklar odatda "birdan" boshlanmaydi; ko'pincha oldindan signal indikatorlari bo'ladi: ijtimoiy tarmoqlarda chaqiriqlar, aniq lokatsiya va vaqt bo'yicha kelishuv, transport yo'nalishlari, provokatsion narrativlar. Shu sababli operativ tayyorgarlikning markaziy vazifasi — xavfni vaqtda aniqlash va resurslarni mos darajada jalb etishdir. Bu bosqichda uch yo'nalish muhim:

Birinchidan, axborot yig'ish va tahlil: olomon soni prognozi, demografik tarkib, ehtimoliy "agressiv yadro", yetakchilar, logistika. Ikkinchidan, hududiy rejalashtirish: kirish-chiqish yo'llari, evakuatsiya koridorlari, tibbiy yordam nuqtalari, video kuzatuv sektorlanishi. Uchinchidan, huquqiy tayyorgarlik: to'planish rejimi buzilgan-buzilmagani, rasmiy ogohlantirish matnlari, tarqatish to'g'risidagi talablarning protsedurasi.

Amaliy tajribada eng xavfli xatolardan biri — bo'linmalar harakatining parokandaligi. Ommaviy tartibsizliklar vaqtda boshqaruv "yagona markaz" orqali yuritilishi, buyruqlar vertikali aniq bo'lishi, joydagi komandirlar vakolat doirasi belgilanishi kerak. Rossiya tajribasida markazlashgan boshqaruv va kuchlarni tez jamlash modeli ko'p uchrasa, Turkiyada hududiy ma'muriy boshqaruv va politsiya bo'linmalari o'rtasidagi muvofiqlashtirish omili kuchli ko'rinadi; Qozog'istonda esa

normativ tartib-taomil va bildirish rejimi sababli “oldindan rasmiylashtirish” boshqaruvni yengillashtirishi mumkin.

Zamonaviy yondashuvda olomon bilan ishlash faqat kuch ishlatish emas, balki kommunikatsiya orqali eskalatsiyani pasaytirishga ham tayanadi. Muzokara guruhi va “aloqa ofitseri” instituti (mahalliy liderlar, tashabbuskorlar, jamoatchilik vakillari bilan muloqot) tartibsizlikni tarqatishdan ko‘ra tezroq va xavfsizroq natija berishi mumkin. Bu yerda muhim jihat — aniq va qonuniy talablarni tushunarli shaklda yetkazish, vaqt chegarasini ko‘rsatish, xavfsiz tarqalish yo‘laklarini ochishdir. Ayrim kuzatuv hujjatlarida ham tartibsizlikni boshqarishda mutanosiblik, eskalatsiyani pasaytirish va xavfsiz yo‘nalishlar bilan ta‘minlash masalalari ko‘tariladi.

Ommaviy tartibsizliklar dinamikasida olomon oqimlari muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli kordon (zanjir), sektor (maydonni zonalarga bo‘lish) va oqimlarni boshqarish taktikalari asosiy vositalardan sanaladi. Kordonning maqsadi doim ham “tiqib qo‘yish” emas; ko‘pincha maqsad xavfli yo‘nalishlarni yopish, muhim obyektlarni himoya qilish, agressiv guruhlarini neytrallashtirish, qolganlarni esa xavfsiz yo‘nalishlarga burishdan iborat bo‘ladi. Bu taktika, ayniqsa, shahar markazlari, hukumat binolari, transport tugunlari atrofida qo‘llanadi.

3. Mamlakatlar kesimida taktik yondashuvlar

Rossiya amaliyotida ommaviy tartibsizliklarga javob berishda tezkor kuchlar bilan kuchaytirish, markazlashgan boshqaruv va muhim obyektlarni qat‘iy himoya qilish yondashuvi ko‘p uchraydi. Politsiya faoliyatining umumiy huquqiy bazasi sifatida 2011-yil 7-fevraldagi 3-FZ “Politsiya to‘g‘risida”gi qonun jamoat tartibini ta‘minlash vazifasini belgilashi qayd etiladi.

Taktik jihatdan Rossiya modelida uch yo‘nalish kuchli ko‘rinadi. Birinchisi, hududni qat‘iy zonalash: “qizil zona” (xavf markazi), “sariq zona” (cheklangan harakat), “yashil zona” (evakuatsiya va tibbiy yordam). Ikkinchisi, kordon va yo‘nalishlarni yopish orqali olomonni strategik obyektlar, ma‘muriy binolar va transport tugunlaridan uzoqlashtirish. Uchinchi yo‘nalish, selektiv ushlab: agressiv yadroni ajratib olish, olomonning asosiy qismiga minimal ta‘sir ko‘rsatish.

Rossiya tajribasida axborot-psixologik omil ham muhim: tezkor xabarlar, ogohlantirishlar, jamoatchilikka yo‘naltirilgan bayonotlar orqali “noaniqlik”ni kamaytirish. Chunki olomonda mish-mish va provokatsiya tez tarqaladi; boshqaruv esa aniq signal va tartibga tayanishi zarur.

Turkiyada 2011-son “Yig‘ilishlar va namoyishlar to‘g‘risida”gi qonun (1983) yig‘ilish va namoyishlarni o‘tkazish shartlari, bildirish va cheklov mexanizmlarini belgilovchi asosiy hujjatlardan biri sifatida ko‘rsatiladi. Shuningdek, politsiya vakolatlari doirasida kuch ishlatish masalalari 2559-son qonun kontekstida ham tahlil qilinadi.

Taktik jihatdan Turkiya amaliyotida quyidagi elementlar tez-tez uchraydi: katta shahar markazlarida tezkor bloklash va oqimlarni boshqarish; ruxsat etilmagan yo'nalishlarda to'planishni cheklash; tarqatish talabi va vaqt berish; so'ngra maxsus vositalar bilan olomonni surish. Xalqaro manbalarda Turkiyada suv purkagich, ko'zdan yoshartiruvchi gaz va boshqa vositalar ishlatilishi qayd etilgan. Bu vositalar qo'llanilganda huquqiy legitimlik va mutanosiblik masalasi doimiy nazorat mezonini bo'lib qoladi, chunki haddan tashqari kuch ishlatish keyinchalik huquqiy bahsmunozaralarga sabab bo'lishi mumkin.

Turkiya modelining alohida jihati — jamoat tartibini saqlashda tezkor reaksiya bilan birga “ma'muriy-huquqiy” kontur ham faol ishlashi: hududiy boshqaruv, ogohlantirish protseduralari, tadbirni tugatish bo'yicha formal asoslarni rasmiylashtirish.

Qozog'istonda 2020-yil 25-maydagi yangi huquqiy mexanizm tinch yig'ilishlarni tashkil etish va o'tkazish tartibini yangilash sifatida taqdim etiladi. Bu yondashuv ommaviy tartibsizliklarni profilaktika qilishda ma'lum ustunlik beradi: oldindan bildirish va kelishilgan joylar bo'yicha yig'ilishlar nazorat ostida o'tishi mumkin. Shu bilan birga, BMT Inson huquqlari qo'mitasining 2025-yildagi kuzatuvlarida kuch ishlatishni aniq tartibga solish masalasi va xalqaro standartlarga uyg'unlashtirish zarurligi qayd etilgan.

Taktik amaliyotda Qozog'iston tajribasida quyidagi yo'nalishlar dolzarb: yig'ilishlar geografiyasini boshqarish (marshrut va joy), xavfsiz yo'laklar, tezkor axborot almashinuvi, provokatsion guruhlarini ajratish. Bu yerda ham selektiv ta'sir tamoyili muhim: agressiv harakat sodir etayotgan shaxslarni aniq identifikatsiya qilish, keng olomonni “kollektiv jazolash”ga o'xshash usullardan tiyilish, keyinchalik protsessual hujjatlashtirishni mustahkamlash.

Jadval 1

Mamlakat	Asosiy huquqiy tayanch (misol)	Operativ urg'u	Taktik “yadro”
Rossiya	2011-yil 7-fevral, 3-FZ “Politsiya to'g'risida”	Markazlashgan boshqaruv, tez jamlash	Zonalash, kordon, selektiv ushlash, muhim obyektlarni himoya qilish
Turkiya	1983-yil, 2911-son “Yig'ilishlar va namoyishlar to'g'risida”; 2559-son “Politsiya vazifa va vakolatlari”	Tezkor tarqatish va oqim nazorati, ma'muriy tartib-taomil	Ogohlantirish–tarqatish–surish; maxsus vositalar qo'llash amaliyoti keng muhokama qilinadi

Qozog'iston	2020-yil 25-may: “Tinch yig'ilishlarni tashkil etish va o'tkazish tartibi” bo'yicha yangi qonunchilik	Bildirish tartibi va protsessual rasmiylashtirish	Joy/yo'nalish boshqaruvi, provokatorlarni ajratish, barqarorlashtirish; kuch ishlatish standartlari bo'yicha moslash zarurligi qayd etilgan
--------------------	---	---	--

Quyidagi jadval Rossiya, Turkiya va Qozog'istonda ommaviy tartibsizliklarni bartaraf etishning huquqiy tayanchi va amaliy-taktik urg'ularini taqqoslaydiro. Ommaviy tartibsizliklarda taktika tanlash “hamma joyda bir xil” bo'la olmaydi. Tanlov quyidagi mezonlarga tayanadi: olomon soni va zichligi; agressivlik darajasi; voqea joyining urbanistik xususiyati (tor ko'chalar, maydon, metro/transport); ob-havo va kun vaqti; media va axborot maydoni; noqonuniy qurol va xavfli predmetlar ehtimoli.

Xulosa

Rossiya, Turkiya va Qozog'iston tajribasi shuni ko'rsatadiki, ommaviy tartibsizliklarni bartaraf etishda taktikaning markazida “kuch” emas, balki “boshqaruv” turadi. Huquqiy legitimlik va protsedura aniq bo'lsa, qo'mondonlik vertikal ishlasa, kommunikatsiya yo'lga qo'yilsa va selektiv ta'sir tamoyili saqlansa, zo'ravonlik darajasi pasayadi, fuqarolar xavfsizligi yuqori darajada ta'minlanadi. Aksincha, boshqaruv parokanda bo'lsa yoki kuch ishlatish mutanosib bo'lmasa, vaziyat tez eskalatsiyalanadi va huquqiy-ijtimoiy oqibatlar og'irlashadi.

FOYDALANILGAN MANBALAR RO'YXATI

1. Rossiya Federatsiyasining 2011-yil 7-fevraldagi 3-FZ-son Federal qonuni “Politsiya to'g'risida” // Rossiya Federatsiyasi qonun hujjatlari to'plami, 2011.
2. Turkiya Respublikasining 2911-sonli Qonuni “Yig'ilishlar va namoyishlar to'g'risida” (Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu). – 1983-yil 6-oktabr.
3. Turkiya Respublikasining 2559-sonli Qonuni “Politsiyaning vazifalari va vakolatlari to'g'risida” (Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu). – 1934-yil 4-iyul (keyingi o'zgartirish va qo'shimchalar bilan).
4. Qozog'iston Respublikasining “Tinch yig'ilishlarni tashkil etish va o'tkazish tartibi to'g'risida”gi Qonuni. – 2020-yil 25-may.
5. Qozog'iston Respublikasi Jinoyat kodeksi. – 2014-yil 3-iyul (keyingi o'zgartirishlar bilan).
6. Rossiya Federatsiyasi Jinoyat kodeksi. – 1996-yil 13-iyun (keyingi o'zgartirishlar bilan).
7. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. – BMT Bosh Assambleyasi, 1948-yil 10-dekabr.

8. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt. – BMT, 1966-yil 16-dekabr.
9. Yevropa inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish to'g'risidagi konvensiya. – Rim, 1950-yil 4-noyabr.
10. Reicher S., Stott C. Policing Protest: The Control of Mass Demonstrations. – London: Routledge, 2012.
11. Waddington D. Policing Public Disorder: Theory and Practice. – London: Routledge, 2007.
12. Vitale A. The End of Policing. – London: Verso, 2017.
13. Council of Europe. Freedom of Assembly: Thematic Factsheet. – <https://rm.coe.int>
14. Amnesty International. Reports on Law Enforcement and Use of Force. – <https://www.amnesty.org>
15. Human Rights Watch. Turkey: Restrictions on Freedom of Assembly. – <https://www.hrw.org>
16. Qozog'iston Respublikasi Hukumatining rasmiy portali. – <https://www.gov.kz>
17. United Nations Human Rights Committee Reports. – <https://www.ohchr.org>